

هېمن عومهر خوشناو

زانا کورده کانی مه دینه له به لگه نامه کانی عوسمانیدا

زانایانی کورد له بهر هەر هۆکاریک بوویت؛ به شیکیان له کوردستان دەرچوون و له دهقەر و ولاتی تر نیشتەجی بوون. به تایبەتی له سەر دەمی دەولەتی عوسمانیدا بەشی زۆری خاکی مسوڵمانان له بهر دەستی عوسمانییەکاندا بوو و به هۆیەوه زانای کورد وەک زانایانی نەتەوهکانی تر له کوێ ویستبێتیان بژین لهوێ نیشتەجی بوون. به هۆی کاری دەولەتیشەوه زانای کورد ناچار بوو و ولاتی خۆی به جێبهێڵێت و له شوینی کارەکهی بمینیتهوه، ئەمەش بۆ موفتی، قازی و دادوهر و فەرمانبەرانى ئاسایى کاریکی سرووشتی بوو. له گەڵ ئەوهشدا سێ شوین زۆرترین زانای کوردی له باوهرش گرتوو، ئەوانیش به غدا، ئەستهنبول و حیجاز بوون. یه که میان وەک شوینیکی نزیک له جوگرافیای ولاتی کوردان بوو و به درێژایی چەندین سەده زانای کوردی لیوون، دووهمیان وەک ناوهندی دەسه ولاتی عوسمانی به شیکی له زانا و کهسایهتیه کوردهکانی به هۆکاری جیاجیا له خوگرتوو. سێیه مینیشیان هەردوو شاری مەککه و مەدینه له بهر پیرۆزیه کهیان هەر له کۆنهوه زانایانی کورد هه لوه دابوون لهوێ بمینهوه. له باره شهوه دهیان زانای کورد هەن وێرای ئەوهی پایهیهکی گه وره ی کارگیریی و زانستییان لهو دوو شارهدا هه بووه، له هه مانکاتیشدا هه بوون که مو جاویری ئەو دوو شاره بوون و تا کۆتایی ژیا نیان لهوێ سه ریان ناوه ته وه.

له نیو زانایانی کورددا مالباتی به رزنجیه کهان دیارترین بنه ماله ن که به درێژایی سێ سەد سال لهو دوو شاره ماونه ته وه، به تایبەتیش له شاری مەدینه پایه ی گرنگی میرییان هه بووه. دیارترینی ئەم بنه ماله یه جه عفر به رزنجی بووه. ئەگه رچی ئەمە ی ئیستا باسی ده کهین جه عفر به رزنجی دووهمه و سه ده و نیویک پێشتر جه عفر به رزنجیه کی تریش هه بووه. مامۆستا عه بدولکه ریمی موده ریس چەند دێرکی کورتی له باره وه نووسیوه: جه عفر کوری ئیسماعیل کوری زهینه لعابیدین کوری محمه د به رزنجیه. له ئە زههر خویندوو یه تی سه ره په رشتی فه رمانگه ی فتوای مەدینه ی کردوو و کۆمه لێک به ره مه ی نووسیوه.^(۱) وادیاره به گوێره ی بۆچوونی (الزکلی) ناوبراو له سلیمانی (یان وردتر له به رزنجه) له دایک بووه^(۲) و

۱ علماؤنا فی خدمة العلم والدين، عبدالکریم محمد المدرس، ص ۱۳۶.

۲ خيرالدين الزرکلی، الأعلام، قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، ج ۲، دار العلم للملايين، بيروت، ط ۵۱، ۲۰۰۲، ص ۲۲۱.

بۆ خۆيندن چووه ته ئه زههر و دواتر چووه ته مه دينه.

له نيو به لگه نامه كانى عوسمانيدا به لگه نامه گه ليك له باره ي ئه م زانايه مان ده بينريت، له بهر روڤشنايى ئه و به لگه نامه مانه ده توانين چهن د لايه نيكى ژيانى بۆ يه كه م جار ئاشكرا بكه ين.

جه عفر به رزنجى و موفيتايى:

به داخه وه شتيكى ئه و تو له باره ي مندالي و سهرده مى گه نجى جه عفر به رزنجى له نيو به لگه نامه كانى عوسمانيدا نابينريت، ئه وهنده هيه ئاماژه به وه دراوه كه ئه و كورى ئيسماعيل به رزنجيه، كه ئه و يش سهرده ميك موفيتى شافيعيه كانى مه دينه بووه. (نازانى ئايا ئه گه ر جه عفر به رزنجى راست بى كه له سليمانى له داىك بووى؛ ئايا دواتر باوكى هاتوه و بوته موفيتى مه دينه، يان هه ر له مه دينه له داىكبووه و باوكى له و بنه مالا نه ي ئه وى بووه؟ ئيمه واى بۆ ده چين كه (الزركلى) هه له ي كردبىت و راستيه كه ي ئه وه بىت كه جه عفر به رزنجى له مه دينه له داىكبووه). ئه م بابته پيويستى به تويزينه وه ي وردتر هيه.

له به لگه نامه يه كدا كه ميژووى ۱۲۷۸/۶/۹ى كوچى له سه ر نووسراوه، ئاماژه به وه دراوه له بهر ئه وه ي ئيسماعيل ئه فه ندى به رزنجى؛ موفيتى شافيعيه كانى مه دينه نه خو شه، به وه وى وه جه عفر ئه فه ندى كورى له شوينى داده مه زريت. (۳) هه ر به وى به لگه نامه يه كه وه بۆمان ئاشكرا ده بىت كه جه عفر به رزنجى له سالى ۱۲۷۹ى كوچيه وه له شوينى باوكيه وه بووه ته موفيتى مه دينه. له و به لگه نامه يه دا نامه يه كى جه عفر به رزنجى هيه كه ميژووى ۷ى شه عبانى سالى ۱۲۹۷ى له سه ر

نووسراوه و تئیدا ئاماژەى بەو کەردووە کە پێش ھەژدە ساڵ، واتە ساڵى ١٢٧٩ى کۆچى سەرپەرشتى فەرمانگەى موفتییاتی شافعییهکانى مەدینە و ئەندامى ئەنجومەنەکە بوو و لەو ساوێ خزمەت دەکات و ساڵى پار فەرماندراوێ کە دابمەزرین، بەلام گرفتیک لە دامەزراندنەکە ھەبە و داوا دەکات کە دەستوبەرد بکە و کارەکەى بۆ راپى بکە. نامەکە زۆر بە شیوازیکی جوان و سەرنجراکێش نووسراوێ و لە کۆتاییدا خۆى بە بەرزنجیزادە جەعفەر؛ موفتى شافعییهکانى مەدینە ناساندوو. (٤)

جەعفەر بەرزنجى و گوزەرانخراپى:

وێک لە بەلگەنامەکاندا دەردەکەوێت، ئەندامانى خێزانەکەى ژمارەیان زۆر بوو و نزیکەى بیست کەس بوونە و بەوھۆیەوێ لە حالیکى گوزەرانخراپیدا بوو، بەتایبەتى لەوکاتەى کە بووئەتە موفتى مەدینە. بۆیە لە بەلگەنامەى کەدا کە میژووى ١٧ى رەبیعی دووھەمى ساڵى ١٢٩٧ى کۆچى (بەرامبەر ٢٩/٣/١٨٨٠ز) لەسەر نووسراوێ، فەرمان دەرچووێ کە لەبەر ناچارى و نەبوونى، مانگانە دوو ئەردەب^(٥) گەنم و پازدە قیە سادە و بیست قیە برنج و سێ قیە قاوێ و شەکر و سابوون بۆ بەرزنجیزادە سەید جەعفەر ئەفەندى موفتى شافعییهکانى مەدینە تەرخان بکە. (٦)

جەعفەر بەرزنجى و نامە بۆ سولتانی عوسمانى:

لە نامەى کەدا بۆ سولتانی عوسمانى، کە میژووى ٥ى رەبیعی دووھەمى ساڵى ١٢٩٧ى لەسەر نووسراوێ، ناوى سولتانی ئاوا ھیناوە: (شوکتلو مھابتلو قدرتلو سلطان الامم، ظل الله فى العالم، محى آثار الدين، مؤيد شريعة سيد الكونين سلطان نصرت مآب پادشاهمزد افندمز ولى نعمت عالم..) لەم نامەى کەدا ئاماژەى بەو داوێ کە دوکاگۆتان پێش تۆزدە ساڵ (واتە لە ساڵى ١٢٧٨/ ساڵى ١٨٦١ز) لە خزمەتى فتواى شەریف و حەرەمى حەرەتى پێغەمبەردا دەرس دەداوە و ھەموو کاتەکەى بۆ دەرسدانەوێ و مەصالیحى خەلک تەرخان کەردوو. دواى تەواوبوونى ھەر دەرسیکێش دوعاى تەمەندریژى بۆ

4 \$D.00285.00033.004

٥ یەک ئەردەب ٢٤ صاعە و ھەر صاعیکێش سێ کیلوگرامە. (بەروانە فەرھەنگى دەخدا)

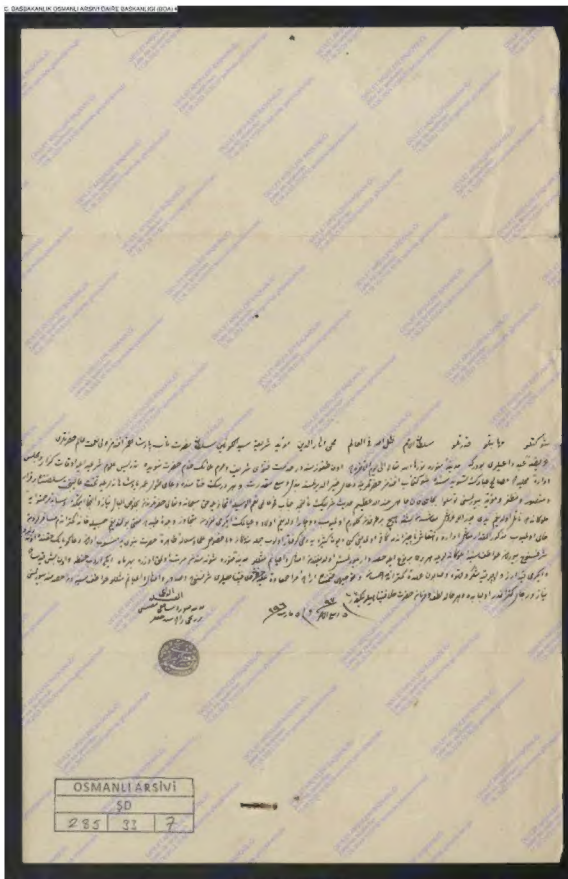
6 \$D.00285.00033.006

پادشا و تهختی سه‌لته‌نه‌ت دهکات و شهره‌فمهند بووه به لوتفی شاهه‌نشاهی به‌ته‌رخانکردنی ۷۵۰ قرووش مووچه، جگه له‌مه هیچ یارمه‌تییه‌کی نییه و تووشی نه‌بوونیش هاتوو و خانه‌واده‌که‌ی زیاتر له بیست که‌سن و له‌وته‌ی بووه‌ته موفتیش مال‌ه‌که‌ی خالییه له میوان له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌و مووچه‌یه ناتوانیت بگوزهرینی، ئه‌گه‌رچی ئه‌و له سولاله‌ی طاهیره‌ی حه‌زهرتی پیغه‌مبه‌ر و له بنه‌ماله‌ی زانایانه، ئه‌گه‌ر مانگانه دوو ئه‌رده‌ب گه‌نم و پانزه قیه ساده و بیست قیه برنج و سی قیه شه‌کر و قاوه و سابوونی پی که‌ره‌م بکریت، ئه‌وا شهره‌فمهند ده‌بی^(۷).

مووچه‌ی جه‌عفر ئه‌فه‌ندی:

SD.00285.00033.007

له به‌لگه‌نامه‌یه‌کدا که میژووی ۱۳۰۴/۴/۱۲ ک ۱۸۸۷/۱/۸ له‌سه‌ر نووسراوه، ئاماژه به‌ته‌رخانکردنی بره مووچه‌یه‌ک بۆ ناوبراو دراوه و ئه‌و به زاتیکی ریزلیگیراو و شایسته ناوئراوه و له ئه‌ماره‌تی جه‌لیله‌ی مه‌که‌کی موکه‌په‌مه‌دا مانگانه ۶۳۱ قرووش و دوو پارهی بۆ ته‌رخان کرابوو.

هه‌رله‌ناو دۆسیه‌که‌دا به‌لگه‌نامه‌یه‌کی دیکه‌ی شوورای ده‌وله‌ت هه‌یه، که ئاماژه‌ی به‌وه داوه سه‌ید جه‌عفر ئه‌فه‌ندی موفتیی شافعییه‌کانی مه‌دینه‌ی مونه‌وه‌ره بره‌پاره‌یه‌کی بۆ ته‌رخان کرابوو که له ۱۰ ره‌بیعی دووه‌می سالی ۱۲۹۸هه‌ برپاری

له‌سه‌ر درابوو، ئه‌مه‌ش له‌گه‌ل برپاری موجاویره‌کانی مه‌که‌ و مه‌دینه‌دا بوو و برپاری داشکاندن پینجیه‌ک و ده‌یه‌ک بۆ هه‌موو مووچه‌خۆره‌کان هاتبوو و بۆ سه‌ید جه‌عفر ئه‌فه‌ندی که یه‌کیکه له سادات و زانایان و شایانی ریزگرتینکی

7 SD.00285.00033.007

زۆرە، تائىستا ھىچى بۆ نەكراوۋە و وا پىۋىست دەكات مانگانە برى ۶۳۱ قىرووش
و دوو پارەى لە ئەمارەتى مەككەدا بدريتتى.

لە بەلگەنامەيەكى تردا كە مېژوۋى ۱۲۹۰/۱۰/۱۱ى كۆچى لەسەر نووسراوۋە،
نووسراو بۆ وەزراەتى دارايى كراوۋە، كە جەغفەر ئەفەندى موفتى شافىيەكانى
مەدينەى مونەوۋەرە و لە سەيىدەكانى بەرزنجە، لەبەر پىۋىستى و گوزەرانخراپى
برىاردراوۋە كە موۋچەكەى لە ۴۳۸ قىرووشى مانگانەوۋە، بە زيادبوۋنى ۳۱۲
قىرووش، بېيتە ۷۵۰ قىرووش و موۋچەكەى وەك موۋچەى موفتى حەنەفيەكان
لى بېت. (۸)

مندالەكانى:

لەنيو بەلگەنامەكانى عوسمانىدا لە دواى مردنى جەغفەر بەرزنجى، باس لە
ميراتەكەى دەكرى كە بۆ ژن و كچ و كورەكانى تەرخان بكرىت، بى ئەوۋى ناۋى
ھىچكاميان بھيتت. لە بەلگەنامەيەكى تردا كە مېژوۋى ۱۳۲۹/۱۱/۲۶ى كۆچىيە،
تەنيا باس لە ھاشم ئەفەندى كورپى جەغفەر بەرزنجى كراوۋە. (۹)

لە بەلگەنامەيەكى تردا كە مېژوۋى ۱۳۱۴/۹/۱۴ى كۆچى لەسەر نووسراوۋە،
ئامازە بەوۋە دراوۋە كە شەرىفە تەقيە (واپىدەچى ئەم شەرىفە تەقيە خىزانى جەغفەر
بەرزنجى بوۋە) كچى بەرزنجىزادە وەفاتى كردوۋە و بەوھۆيەوۋە موۋچەكەى
دەدرىتە ھەرىكە لە شەرىفە زەينەب و شەرىفە عائىشە و سەيد محەمەد ھاشم
ئەفەندى كورپى.. خانمى كۆچكردوۋە لە گەنجىنەى دەۋلەت لە مەدينەى مونەوۋەرەدا
مانگانە ۴۱۶ قىرووش موۋچەى ھەبوۋ، بەھۆى ئەوۋى لە ساداتى كىرام بوۋن.
وادىارە لە پۇژى مردنەكەيەوۋە موۋچەكەى ھەژماردەكرىت كە بېيتە ميرات
لەلايەك بۆ سەيد محەمەد ھاشم ئەفەندى و لەلايەكى تر بۆ شەرىفە زەينەب و
شەرىفە عائىشە بەشيۋەيەكى يەكسان تەرخان بكرىت. (۱۰)

لەمەوۋە دەرگەوت كە جەغفەر بەرزنجى دوو كچ و كورپىكى ھەبوۋە.

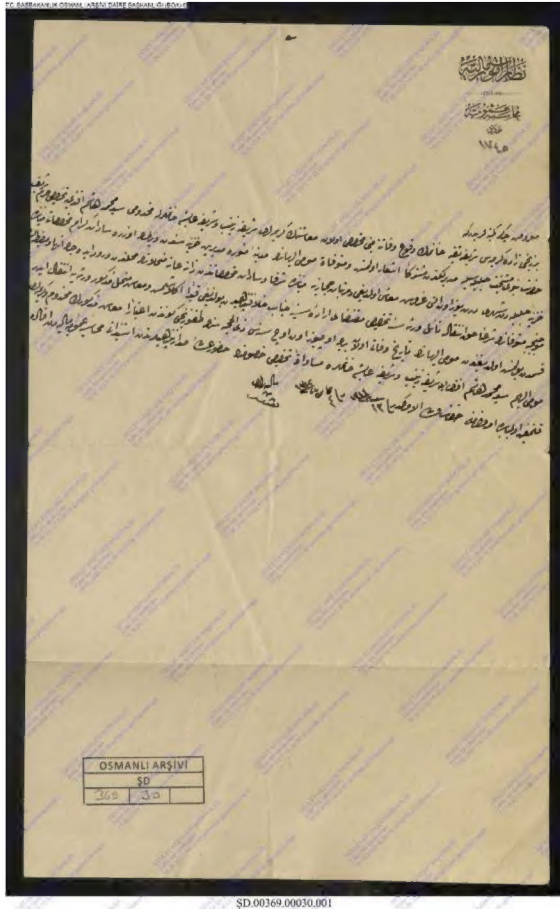
8 A.}MKT.MHM.00469.00047.002

9 DH.MTV.00038.00034.001

10 \$D.00369.00030.001

جه عفر ئه فهندی و نایی سیواس

به گویره ی به لگه نامه یه ک
سهید جه عفر ئه فهندی
عهرزو حالیکه پیشکشی شاهانه
کردبوو و به وهویه وه له مه دینه ی
مونه وه ره دا خانوویکی بو کردرا و
بریک مووچه یشی بو ته رخا کره .
به لگه نامه که میژووی ۱۳۱۰/۲/۲۳
له سه ر نووسه راوه و که ناوی
سهید جه عفر به رزنجی به نایی
پیشووتری سیواس ناوی هاتووه .^(۱۱)
ئه م داوایه ی جه عفر به رزنجی له ۴
ره بیعی دووهمی سالی ۱۳۱۰ بووه و
ههروهک له عهرزو حاله که دا هاتووه
که: دو عاگوتان له لایه ن پادشاه
ههفتسه د و چند قرووشیکی بو
ته رخا کرابوو، جا له مه دینه ی

مونه وه ره شدا هیچ خانوویکی دهستنه که وتووه، له به ره ئه وه خوری لوتف
و هاوکاری پادشا هه موو لایه کی گرتوته وه و به وهویه وه چاوه رپی لوتفی
ئه وه، له به ره ئه وه ی مندالی زۆرن پیویستی به خانوویک هه یه له مه دینه و بو
خه رجیه که یشی پیویستی به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ لیره هه یه، جا له به ره ئه وه ی حاجی
به هرام ئاغا له باب الحمیدییه ی مه دینه بووه و خوی خه لکی ئهسته نبول بووه
و وهفاتی کردووه و خانووه که ی به هه زار لیره ده فروشی و ئه گه ر خانووی
ئه و به کریش بگیریت سالانه ۳۰۰۰ قرووشی تیده چی.. بویه داوا دهکات به هه ر
جوړیک بی خانوویکی له مه دینه بو دابین بکری^(۱۲).

11 BEO.000071.005278.001

12 BEO.000071.005278.002

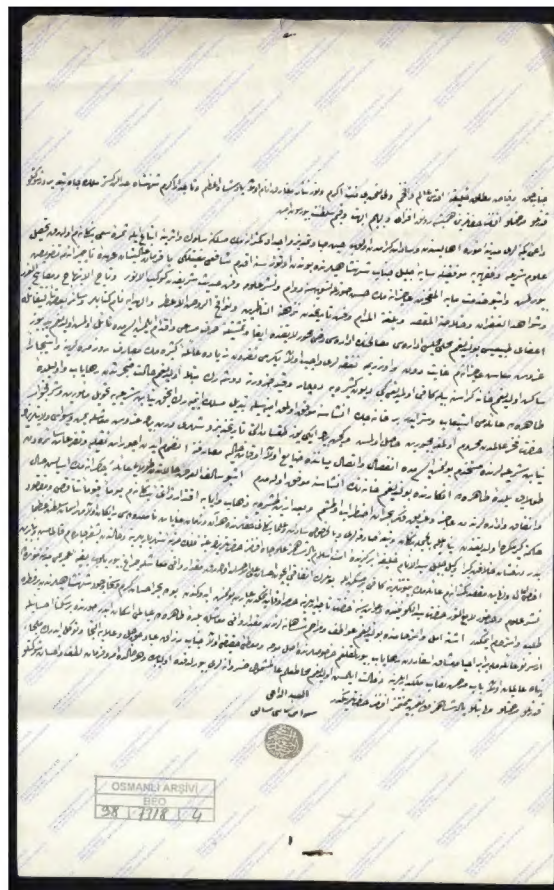

بهره‌مه‌کانی:

جه‌عفر به‌رنجی خوی له‌نامه‌یه‌کی
 بۆ سولتانی عوسمانی، که داوای
 هاوکاری کردوه، دواي ئه‌وه‌ی باس
 له‌وه ده‌کات که سی سال له‌مه‌وبه‌ر
 موفقیاتی شافیعییه‌کانی کردوه و
 زۆر به‌باشی خهریکی دهرسدانه‌وه و
 بلاوکردنه‌وه‌ی زانست و بووه، هه‌روه‌ها
 باس له‌بهره‌مه‌کانی خوی ده‌کات، به‌م
 شیویه‌ ناویان ده‌هینی:

له‌زانستی فهرموده‌دا ئهم کتیبانه‌ی
 هه‌ن:

کوکب الانوار، تاج الابتهاج، مصابیح
 الغرر، شواهد الغفران، خلاصة المقصد،
 بلاغة المرام.

له‌زانستی میژووشتا ئهم بهره‌مانه‌ی هه‌یه:

نزهة الناظرین، نوافح الروض الاعطر، الهدایة^(۱۳).

له‌به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ترده‌که میژووی ۱۲۸۴/۳/۲۸ی کۆچی له‌سه‌ره، ئاماژه
 به‌وه‌کراوه‌که‌فه‌زیه‌تو جه‌عفر ئه‌فه‌ندی موفیتی مه‌دینه‌ی مونه‌وه‌ره و ساداتی
 عه‌له‌وییه‌ی حوسینییه، کتیبی (شواهد الغفران علی جلی الاحزان) و (عقد الجوهر فی
 مولد النبی الازهر) ناوی دوو له‌و کتیبانه‌ن که ناوبراو شه‌رحی کردوون و هیشتا
 چاپ نه‌کراون، بۆیه داوا ده‌کات که له‌پای ئه‌وه؛ لوتفی له‌به‌رامبه‌ر بکریت^(۱۴).
 به‌داخه‌وه به‌شیک له‌و کتیبانه‌ی ئیستا ونن.

مامۆستا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌رپسیش ناوی سی بهره‌می ناوبراوی هیناوه:

13 BEO.000071.005278.004

14 MVL.00881.00029.001

تاج الابتهاج على النور الوهاج فى الاسراء والمعراج، الكوكب الانور على عقد الجواهر فى مولد النبى الازهر، نزهة الناظرين فى مسجد سيد الاولين والآخرين.

به گویره ی به دوا داچوونى ئیمه، له سه رده مى عوسمانیدا دوو کتیبی ناوبراو چاپ کراون و ئەم کتیبانه له کتیبخانه کانی تورکیادا نوسخه یان ههیه، که بریتین له:

۱- تاج الابتهاج على النور الوهاج فى الاسراء والمعراج

ناوی نووسەر: جعفر بن السيد اسماعيل المدنى البرزنجی

چاپخانه: المطبعة الحميدية، شوینى چاپ: قاهیره

سالى چاپ: ۱۳۱۴ ک. لاپه ره: ۱۸۶

ئەم کتیبه له کتیبخانه ی ئیسام به ژماره (۱۵۳۱۵۵) پارێزراوه.

۲- نزهة الناظرين في مسجد سيد الأولين والآخرين

ژماره ی لاپه ره: ۲۲۱، چاپخانه: المطبعة الجمالية. شوینى چاپ: قاهیره/ میصر

سالى چاپ: ۱۳۳۲ ک/ ۱۹۱۴ ز. چاپی یه که مى ئەم کتیبه له چاپخانه ی الاميرية

بووه له سالى ۱۳۰۳ ی کوچی و ۱۱۹ لاپه ره بووه.

له سه ر به رگی کتیبه که وه ها نووسه ر ناسینراوه: العالم الفاضل الجليل والحبر الكامل النبيل فخر السادة الحسينية الكرام، ومفتی الشافعية بمدينة سيد الانام، الراجی عفو ربه المعین المنجی السيد جعفر بن السيد اسماعيل المدنى البرزنجی. ئەم کتیبه له کتیبخانه ی ئیسام به ژماره (۱۵۲۳۸۹) پارێزراوه.

وه فاتى:

به گویره ی به لگه نامه یه که که باس له به شه میراتی منداله کانی جه عفه ر ئەفه ندى ده کات، ئاماژه به وه دراوه که ناوبراو له یه کی مانگی ئابى ۱۳۱۵ ی رۆمى کوچی دواى کردووه. که ده کاته به رامبه ر ۱۳/ ۸/ ۱۸۹۹ ی زایینی. وادیاره هه ر له مه دینه ی ش وه فاتى کردووه.

سەرچاوهكان

كتيب:

- عبدالكريم محمد المدرس، علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره محمد علي القرداغي، الطبعة الاولى، بغداد، ١٩٨٣. ص ١٣٦.

- خيرالدين الزركلي، الأعلام، قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين، ج ٢، دار العلم للملايين، بيروت، ط ١٥، ٢٠٠٢. ص ١٢٢.

كوډى به لگه نامه كان:

MB.I.00016.00113.001

SD.00285.00033.004

SD.00285.00033.006

SD.00285.00033.007

A.}MKT.MHM.00469.00047.002

DH.MTV.00038.00034.001

SD.00369.00030.001

BEO.000071.005278.001

BEO.000071.005278.002

BEO.000071.005278.004

MVL.00881.00029.001

